

Πολιτισμός

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ ΜΙΑΣ 50ΕΤΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΥΡΙΑΝΗ ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΚΥΝΗΓΕΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Νίκος Καζαντζάκης, «ο κυνηγός της αλήθειας»

ΒΡΗΚΕ ΤΕΛΙΚΑ Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΠΟΥ ΑΝΑΖΗΤΟΥΣΕ ΣΑΝ ΚΥΝΗΓΟΣ, ΟΠΩΣ Ο ΣΑΝΤΚΟ ΤΟΥ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΥ ΠΟΥ ΚΥΝΗΓΟΥΣΕ «ΤΟ ΠΟΥΛΙ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ»;

Του ΜΙΧ. Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ*

Στο προηγούμενό μας άρθρο αρχίσαμε μ' ένα μύθο, το μυθικό Νάρκισσο, για να επιστημόσουμε ένα συμβολισμό με την αντανάκλαση που αφήνει η ολόφωτη του μορφή πάνω στην κρυστάλλινη πηγή, όπου έσκυψε ο πανέμορφος αυτός έφηβος να πει νερό. Ενα φαινόμενο που συμβολίζει την αντανάκλαση της προσωπικότητας του φιλοσόφου, όπως και κάθε δημιουργού, στο έργο του. Είναι ότι χαρακτηρίσαμε στην περίπτωση αυτή ως «ναρκισσισμό» ή «υποκειμενισμό».

Όπως αναφέραμε στο άρθρο μας, κάθε φιλόσοφος βάζει το «υποκείμενό» του, τη σκέψη, τα ιδανικά του στη φιλοσοφία του, χωρίς να κατορθώνει να βγαίνει ολότελα από τον εαυτό του ως ιδιαίτερο άτομο. Και είναι ακριβώς ο υποκειμενισμός αυτός που τον περιορίζει, εμποδίζοντάς τον να πραγματοποιήσει την ολοκληρωμένη, την απόλυτη αλήθεια που αποτελεί το πραγματικό αντικείμενο των αναζητήσεών του. Και που αποτελεί επίσης, με τη φιλοσοφική διάθεση που τον διακρίνει, το αντικείμενο του ίδιου του Καζαντζάκη.

Ετσι το ερώτημά μας, το ερώτημα με το οποίο τον αφήσαμε στο τελευταίο μας άρθρο, είναι: Αναζητούσε σαν έφηβος κυνηγός της αλήθειας, «το πουλί της ευτυχίας» που αναζητούσε σαν ενάτος κυνηγός κι αυτός, όπως ο Σάντκο του παραμυθιού; Πριν απαντήσουμε, λοιπόν, στο ερώτημά που είχαμε θέσει ήδη, τελειώνοντας το άλλο μας άρθρο, αρχίσουμε και σ' αυτό εδώ, όπως σ' εκείνο, μ' ένα μύθο. Με αφορμή πάλι τη 50ή επέτειο από το θάνατο του Καζαντζάκη, τον οποίο παρομοιάζουμε στο άρθρο μας αυτό μ' ένα κυνηγό, αλλά και μ' ευκαιρία την αυριανή έναρξη της εφετηνής κυνηγετικής περιόδου, ας δούμε το μύθο το Σάντκο του κυνηγού.

1. Σάντκο, ο κυνηγός του ρωσικού παραμυθιού και «το πουλί της ευτυχίας»

Σύμφωνα μ' ένα ρωσικό παραμύθι, γνωστό με το όνομα που φέρει ο ήρωάς του, ο Σάντκο, ένας επίσημο από την ομώνυμη όπερα του Ρίμσκι-Κορσακόφ, ήταν αυτός ένας κυνηγός μικρών και μεγάλων πουλιών. Όσο ήταν έφηβος ή και νέος ακόμα, κυνηγούσε διάφορα πουλιά στο χωριό όπου γεννήθηκε. Όταν όμως αντρώθηκε, ανικανοποίητος που δεν μπόρεσε να βρει το πουλί που ζητούσε, αποφάσισε μια μέρα, μίαν ανοιξιάτικη μέρα, ν' αφήσει το μικρό και περιορισμένο του χωριό. Πήρε των ομματιών του κι έφυγε σε άγνωστες και μακρινές χώρες, για να κυνηγήσει «το πουλί της ευτυχίας». Πήγε παντού. Εψαξε ακόμα και βαθιά μέσα στους ωκεανούς. Βρήκε πανέμορφες βασίλισσες να του υπόσχονται, μαζί με τ' απέραντα βασίλειά τους, και την ίδια την καρδιά τους. Μα ο Σάντκο δεν μπόρεσε να βρει πουθενά αυτό που ζητούσε. Τέλος, απογοητευμένος από τις μακρόχρονες και κοπιώδεις έρευνές του, πήρε το δρόμο της επιστροφής.

Ετσι μια μέρα βρέθηκε πάλι πίσω στην πατρίδα γη. Ήταν και τότε άνοιξη, όπως την εποχή που έφυγε. Οι σημύδες, οι λεύκες, οι αγριοκερασιές άνοιγαν πάλι τα φύλλα τους. Η άνοιξη όμως τώρα του φάνηκε πολύ πιο όμορφη από τότε. Και μάλιστα όταν πέρασε μέσα 'από τα δάσος και βρέθηκε ξαφνικά σ' ένα ξέφωτο, όπου ήταν η κάλυβα του, η «ισόπα» τους, αντικρίζοντας μπροστά του έναν παράδεισο από λουλούδια. Ο Σάντκο στάθηκε εκστατικός. Εφερε τη ματιά του ένα γύρο, αφήνοντάς τη να πέσει πάνω στην καλύβα του. Προχώρησε λίγα βήματα και βρέθηκε μπροστά της. Εστρώξε τη μισάνοιχτη πόρτα και μπήκε μέσα. Κι εκεί, σ' αυτή την καλύβα, την εγκαταλειμμένη τόσα χρόνια κι ερειπωμένη σχεδόν τωρά καλύβα του, βρήκε να τον περιμένει, κορνιασμένο σε μια σκοτεινή γωνιά, το πουλί της ευτυχίας.

Όπως ο Σάντκο, έτσι και ο φιλόσοφος, ο πραγματικός φιλόσοφος, είναι ένας κυνηγός επίσης. Σαν άλλος Σάντκο αναζητά τη δική του ευτυχία, κυνηγώντας το πουλί της ευτυχίας, που στη περίπτωση της φιλοσοφίας δεν είναι παρά η αλήθεια, η απόλυτη αλήθεια. Αυτή που αναζητούσε μια ολόκληρη ζωή, σαν ένας κυνηγός κι αυτός, ο Καζαντζάκης.

2. Παρόμοιος με τον Σάντκο ο φιλόσοφος ως κυνηγός της αλήθειας και, μαζί με άλλους, ο Καζαντζάκης επίσης ως κυνηγός της αλήθειας κι αυτός

Ο χαρακτηρισμός του φιλοσόφου ως «κυνηγού» δεν είναι δικός μας. Ήδη από την αρχαιότητα ο Πλάτων σ' έναν από τους *Διαλόγους* του τον χαρακτηρίζει σαν ένα κυνηγό. Σε αναφορά με το υπεραίσθητο και το κατεχρήν ουσιαστικό, το «όντως ον», ο Πλάτων παρουσιάζει την ψυχή του φιλοσόφου ως κυνηγού που επιδιέχεται στη «θήραν του όντος» (*Φαίδων* 60c). Αλλά και στα νεότερα χρόνια, ο Ντρεϊβιντ Χιουμ, «ο μεγαλύτερος απ' όλους τους Βρετανούς φιλοσόφους», χρησιμοποίησε τον ίδιο χαρακτηρισμό για το φιλόσοφο. Ιδιαίτερα για το αντικείμενο που αναζητά, την αλήθεια. Η αγάπη του γι' αυτή την αλήθεια μοιάζει, όπως γράφει, με «το πάθος του κυνηγιού». Αλλωστε, ο ίδιος ο Χιουμ θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας κυνηγός της αλήθειας, όπως και οι άλλοι που ερευνούν τις συνθήκες της ψυχής του, σε διάφορες χώρες της Ευρώπης.

Ενας τέτοιος κυνηγός της αλήθειας, όπως ο Χιουμ ως φιλόσοφος, είναι γενικά ο κάθε φιλόσοφος, ο οποίος στην προσπάθειά του να βρει την απόλυτη αλήθεια είναι υποχρεωμένος να βρίσκεται σε διαρκή κι εξαντλητική πορεία, ψάχνοντας παντού μέσα στον απέραντο χώρο του επιστητού. Από τα παιδικά χρόνια ακόμα της εποχής μας, δεν πάει να τυραννιέται από μια ανησυχία για την ανακάλυψη της αλήθειας, ακολουθώντας ανατέλειμη πορεία που τον κάνει να αιωρείται ανάμεσα στον ουρανό και στη γη. Ετσι που ναιώθει στο κυνήγι του αυτό για την αλήθεια, στη «θήραν» αυτή, στην οποία επιδιέχεται η ψυχή του, να θέλει να πετάξει με τα φτερά της όσο το δυνατό πιο ψηλά σαν ένα πουλί, όπως το πουλί που ψάχνει να βρει, «το πουλί της ευτυχίας» που

Όπως ο Σάντκο του παραμυθιού κυνηγούσε το πουλί της ευτυχίας, έτσι και ο Καζαντζάκης αναζητούσε σαν άλλος κυνηγός τη δική του ευτυχία, τη γνώση στην απόλυτη μορφή της ως αλήθεια.

κυνηγού ο Σάντκο. Όμως, όσο ψηλά κι αν πετάξει, πάλι θα γυρίσει πίσω στη γη, για να συνεχίσει την περιπετειώδη του πορεία που δεν έχει τέλος.

Τα συνθησυστά αυτά περιστατικά της σταδιοδρομίας ενός φιλοσόφου παρομοιάζονται συχνά με τις περιπέτειες του Ορφέα που θεωρούνταν «ποιητής, σοφός, πολυμαθής ή πολυμερής». Και που με τις ιδιότητες του αυτές εμφανίζεται στις περιπλανήσεις του, σύμφωνα με μια παράδοση, ν' αναζητά την αλήθεια. Να ταξιδεύει παντού, ως την ανατολική εσχάτη του κόσμου, κυνηγώντας, όπως ο Σάντκο, το δικό του πουλί της ευτυχίας.

Και τέτοιος, ένας κυνηγός κι αυτός, είναι επίσης ο Οδυσσεύς, «ο μεγαλύτερος –κατά τον Οκτάβ Μερλιέ– ταξιδευτής των καιρών», που ταξιδεύει για την Ιθάκη. Και που όταν φτάσει εκεί, μετά από τόσες περιπέτειες, φεύγει πάλι, όπως τον βάζει ο Δάντης στη *Θεία Κωμωδία* του, να ξαναρχίσει τις περιπλανήσεις του, με μοναδικό του σκοπό «να γνωρίσει τον κόσμο». Όπως ο φιλόσοφος, περιπλανιέται κι αυτός για ν' αποκτήσει τη γνώση στην απόλυτη μορφή της ως αλήθεια.

Παρόμοιος είναι και ο Οδυσσεύς, όπως τον διαμορφώνει, επηρεασμένος από τον Δάντη, ο Καζαντζάκης στην *Οδύσσειά* του, σαν μια συνέχεια της *Οδύσσειας* του Ομήρου. Ετσι που μετά την επιστροφή του στην Ιθάκη, να φύγει πάλι, για να συνεχίσει τις περιπλανήσεις του σαν ένας κυνηγός σε άλλα μέρη, αναζητώντας ό,τι είναι για τον Σάντκο το πουλί της ευτυχίας. Και παρόμοιος με τον Οδυσσεύα του, παρόμοιος με τον Σάντκο, είναι και ο ίδιος ο Καζαντζάκης που κυνηγού επίσης ό,τι αποτελεί γι' αυτόν το πουλί της ευτυχίας, την απόλυτη αλήθεια, πηγαίνοντας παντού, σύμφωνα με τα *Ταξιδιωτικά* του, σε Ανατολή και Δύση. Σ' αυτές τις περιπλανήσεις του για ό,τι θα μπορούσε να του φέρει τη δική του επίσης ευτυχία, μοιάζει και με άλλους που ακολούθησαν κι εκείνοι, όπως ο Σάντκο, να κυνηγούν στο σκοτάδι του για το πουλί της ευτυχίας.

3. Παρόμοιοι τύποι με αυτόν του Σάντκο και άλλοι επίσης σαν αυτόν και συνάμα διαφορετικοί

Ο Ορφέας και ο Οδυσσεύς, με τους οποίους παρομοιάσαμε τον Καζαντζάκη στην αναζητήσή του για την γνώση της αλήθειας, μετά την παρομοιώσή του ως κυνηγού της αλήθειας με τον Σάντκο, ανήκουν στην αρχαιότητα. Όμως, υπάρχουν και άλλοι νεότεροι τύποι που μοιάζουν με τον Σάντκο και που κατά συνέπεια μοιάζει και ο Καζαντζάκης με αυτούς. Ενας τέτοιος, λογουχάρη, είναι ο Πιέρ Γκιν στ' ομώνυμο θεατρικό έργο του. Ίψεν. Όπως τον θέλει ο μύθος, είναι κι αυτός ένας κυνηγός που περιπλανιέται πάνω στα βουνά. Και που αφήνει μια μέρα τη γενετήριά του, για ν' αναζητήσει την ευτυχία σε ξένους τόπους. Όμως, θα ξαναγυρίσει, όπως ο Σάντκο, στο μικρό χωριό του. Εκεί όπου θα τον περιμένει σε όλη τη μακρόχρονη απουσία του, πάντα πιστή και αφοσιωμένη, η αγαπημένη του Σολβείγ.

Ανάλογη είναι και η ιστορία για τον «Ιπτάμενο Ολλανδό» στην ομώνυμη όπερα του Βάγκνερ. Για τον αλύτρωτο αυτό καπετάνιο που καταδικάστηκε ν' αρμενίζει αιώνια σε όλα τα πέλαγα του κόσμου, «ιπτάμενος» σαν ένα πουλί από θάλασσα σε θάλασσα. Όπου βρέθηκε η γυναίκα εκείνη, η Σέντα, που θυσίασσε για τη λύτρωσή του.

Τόσο ο Πιέρ Γκιν όσο και ο Ιπτάμενος Ολλανδός, βρήκαν τελικά αυτό που ζητούσαν, όπως βρήκε ο Σάντκο το πουλί της ευτυχίας. Όμως τη δική του ευτυχία, την απόλυτη αλήθεια, που δεν έπαψε ο φιλόσοφος πάντα ν' αναζητά, δεν μπόρεσε να τη βρει ποτέ. Γι' αυτό και θα ήταν καλύτερα, στην ατέρμονη αυτή αναζητήσή του, να τον παρομοιάσουμε, όπως και τον Καζαντζάκη, όχι με τον Πιέρ Γκιν ή με τον Ιπτάμενο Ολλανδό, αλλά με τον παθιασμένο κυνηγό της πόννης, τον Φον. Ο οποίος, όπως ο Σάντκο, είναι ένας κυνηγός κι αυτός που αναζητά, όμως, μια διαφορετική ευτυχία ως σαρκική και όχι ως πνευματική ηδώνη.

Κύριο χαρακτηριστικό του Δον Ζουάν, κατά τον Κίρκεγκωρ, είναι η «γυναϊκοθήρια», η απόκτηση νέων εμπειριών με την κατάκτηση όσο το δυνατό περισσότερων γυναικών. Μονάχα η Ισπανία αριθμεί 1003 θύματα. Όπως λέει και ο Αλμπέρ Καμί, για τον γυναικοκατακτητή αυτόν, κυνηγώ τη γνώση, «την πιο μεγάλη ποσότητα εμπειριών». Ενδιαφέρεται για την ποσότητα στη σχέση του με πολλές γυναίκες και όχι για την ποιότητα, για την αφοσίωσή του σε μια

και μόνο γυναίκα. Η γνώση του περιορίζεται αποκλειστικά στις αισθήσεις, χωρίς τη δυνατότητα να γνωρίσει το απόλυτο, την ολοκληρωμένη και αληθινή αγάπη, την ιδανική αγάπη. Είναι μια γνώση αισθητική, χωρίς το ιδανικό της, την αλήθεια στην απόλυτη μορφή της. Ετσι, χωρίς τη δυνατότητα για την απόλυτη αλήθεια, περιπλανιέται για πάντα. Αποίτη και χωρίς να αλλάζει ποτέ.

Όπως ο Δον Ζουάν, λοιπόν, έτσι και ο φιλόσοφος, στην αδυναμία του να συλλάβει την απόλυτη αλήθεια, περιπλανιέται από τη μια στην άλλη αρχή μέσα στην απέραντη περιοχή της γνώσης. Στην περιπλανήσή του αυτή θα μπορούσαμε να τον παρομοιάσουμε επίσης με τον «Περιπλανώμενο Ιουδαίο» που καταδικάστηκε να περιπλανιέται αιώνια πάνω στη γη, χωρίς τη δυνατότητα για λύτρωση. Και που γι' αυτό θεωρείται «ο δυστυχέστερος άνθρωπος». Το ίδιο και ο φιλόσοφος είναι ένας δυστυχισμένος που δεν μπορεί να βρει ό,τι αποτελεί τη δική του λύτρωση, την απόλυτη αλήθεια. Αυτή που δεν μπόρεσε να βρει και ο ίδιος ο Καζαντζάκης όσο και αν περιπλανήθηκε, κυνηγώντας, όπως ο Σάντκο, το δικό του πουλί της ευτυχίας. Πραγματικά, όμως δεν το βρήκε; Αυτό είναι ακριβώς και το ερώτημα που θέσαμε ήδη από την αρχή και που θα δούμε ιδιαίτερα τώρα.

4. Ειδικά η παρομοίωση του Καζαντζάκη ως κυνηγού της αλήθειας με τον Σάντκο σε σύγκριση και με άλλους, παρόμοιους ή διαφορετικούς προς αυτόν

Ο Καζαντζάκης, όπως είπαμε ήδη και όπως επιστημαίνει ο τίτλος του άρθρου μας, είναι ένας Σάντκο κι αυτός. Ενας κυνηγός που αναζητά, όπως ο φιλόσοφος, το δικό του «πουλί της ευτυχίας», την απόλυτη αλήθεια. Αυτή την αλήθεια αναζητήση που αυτή κυριαχείται από το πάθος για περιπλάνηση, ταξιδεύοντας παντού από τη μια στην άλλη χώρα της Ευρώπης, όπως και σε διάφορες χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Ετσι, σ' ένα ταξίδι του θα βρεθεί στην Ιαπωνία και στην Κίνα, όπου θα ξαναπάει ύστερα από χρόνια σ' ένα νέο του ταξίδι. Όμως, αυτό θα είναι και το τελευταίο του, γιατί θα πεθάνει πριν ακόμα το ολοκληρώσει.

Τη λύτρωσή του, όπως λέει ο ίδιος, την έβρισκε μονάχα στο ταξίδι και στην πνευματική εργασία. Στα έργα που έγραφε, όπου μεταφέρει όλο το πάθος και την ανησυχία του. Όλη τη χωρίς τέλος προσπάθειά του για να φτάσει μέσα από αντιθέσεις και αντιφάσεις στα πιο μεγάλα ύψη. Όπως κάνει στην *Ασκητική* του που «είναι αυτή η ίδια –κατά τον Μερλιέ– το μεγαλύτερο μεταφυσικό ταξίδι». Το ανέβασε της ανθρώπινης ψυχής από κύκλο στον ανώτατη κορυφή της τελείωσης όπου καταλήγει να γίνει μονάχα πνεύμα, «ελεύθερο πνεύμα».

Το ίδιο κάνει και στην *Οδύσειά* του, όπου ο ήρωάς του, αφού επιστρέφει στην Ιθάκη και γίνεται για ένα διάστημα καλός νοικοκύρης, γρήγορα θα βαρεθεί και θα φύγει πάλι, για να ξαναρχίσει μια νέα «οδύσεια», ταξιδεύοντας προς το Νότο, μαζί με τρεις τέσσερις συντρόφους του. Όπου ύστερα από συγκλονιστικά γεγονότα θα χτίσει κάποια την «ιδανική πολιτεία», για να δει όμως και την καταστροφή της από έναν κοσμολογικό σεισμό, μαζί με την καταστροφή επίσης των συντρόφων του. Οστόσο ο ίδιος, μετά από τόσα που αντιμετώπισε, θα περάσει τελικά στην κατάσταση «πλήρους λευτεριάς», όπως ολόκληρη η *Οδύσειά* του είναι μια κατάσταση ενός κυνηγού της αλήθειας.

Ολόκληρη η *Οδύσειά* του είναι μια κατάσταση ενός κυνηγού της αλήθειας. Αυτή του Σάντκο που ψάχνει για το πουλί της ευτυχίας, για τη λύτρωσή που θα του χαρίσει αυτή την ευτυχία, ανυψώνοντάς τον σε μια κατάσταση ολοκληρωμένης ελευθερίας. Αλλά και η *Ασκητική* του είναι επίσης αυτή που ανεβαίνει την ανθρώπινη ψυχή σαν ένα πουλί στα πιο μεγάλα ύψη, «στην απόλυτη λευτεριά», όπου την περιμένει, όπως γράφει ο ίδιος, «ένα πύρινο πουλί, το Πνέμα», η «απόλυτη λευτεριά».

Όμως, αν ο Οδυσσεύς του, η ανθρώπινη ψυχή γενικά, βρήκε τελικά στο έργο του μια τέτοια ελευθερία, ο ίδιος ο Καζαντζάκης δεν μπόρεσε να βρει ό,τι αποτελούσε γι' αυτόν το πουλί της ευτυχίας. Αυτό το πουλί που βρήκε ο Σάντκο, επιστρέφοντας στο χωριό του, να τον περιμένει στην ερειπωμένη καλύβα του. Ή, όπως ο Πιέρ Γκιν, που βρήκε κι αυτός, κατά την επιστροφή του στο δικό του χωριό, την αγαπημένη του, την πιστή και αφοσιωμένη του Σολβείγ. Ή κι ακόμα, όπως ο «Ιπτάμενος Ολλανδός» που βρήκε, μετά από τόσες περιπλανήσεις τη γυναίκα εκείνη, τη Σέντα, που δέχτηκε να πεθάνει για τη λύτρωσή του.

Τη λύτρωσή αυτή μπορεί να τη βρήκε ο Καζαντζάκης, σύμφωνα και με την ομολογία του, στα έργα του μονάχα, όσο τα έγραφε, όπως και στα ταξίδια του. Όμως ο ίδιος δεν μπόρεσε ποτέ να βρει ό,τι δεν έπαψε ως το τέλος της ζωής του πάντα ν' αναζητά, την απόλυτη αλήθεια ως συντελεστή της αληθινής ελευθερίας. Γι' αυτό θα ήταν πιο σωστό αν τον παρομοιάζαμε με τον Δον Ζουάν που πάντα αναζητά κάθε νέα ηδονή, χωρίς να μπορεί να βρει την ολοκληρωμένη αγάπη. Ή με τον Περιπλανώμενο Ιουδαίο που περιπλανιέται αιώνια, χωρίς λύτρωση.

Παρότι ο Καζαντζάκης στην αναζητήσή του για την αλήθεια, που θα μπορούσε να του δώσει την ελευθερία, τη λύτρωσή, είναι ένας κυνηγός, όπως ο Σάντκο που κυνηγού το πουλί της ευτυχίας, ωστόσο στο αποτέλεσμα της αναζητήσεώς του μοιάζει με τον Οδυσσεύα. Όχι, όμως μ' έναν τέτοιο Ομήρου, αλλά με αυτόν του Δάντη, από τον οποίο επηρεάστηκε στο δικό του Οδυσσεύα, που μετά την επιστροφή του στην Ιθάκη, έφυγε πάλι, για να σβήσει «τη λαύρα που έκαψε μέσα του, να γνωρίσει τον κόσμο». Αν και είχε φτάσει στην Ιθάκη, εφόσον έφυγε πάλι, είναι το ίδιο σαν να μην έφτασε ποτέ, σαν να την έχασε για πάντα, όχι γιατί δε θέλησε, αλλά γιατί δεν κατάρθωσε, όταν έφτασε, να μείνει εκεί. Μήπως αυτό ακριβώς δεν είναι το αποτέλεσμα της πορείας του ίδιου του Καζαντζάκη που πάντα αναζητούσε, οδεύοντας χωρίς τέλος ως το τέλος της ζωής του; Το ερώτημα, ωστόσο, ειδικά στην περίπτωση του, είναι: Είχε τη δυνατότητα να βρει σε μια δική του Ιθάκη τη γνώση που αναζητούσε, όπως ο Οδυσσεύς, στην απόλυτη μορφή της ως αλήθεια, που δεν μπόρεσε, όπως αυτός, να την κάνει πραγματικότητα; Και γιατί; Τι τον εμπόδιζε; Όμως αυτό είναι άλλο ζήτημα που θα μας απασχολήσει σ' ένα επόμενο άρθρο μας.

* Ο κ. Μιχ. Κ. Μακράκης είναι ομότιμος καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών.